

SÉMANTICKY RELEVANTNÉ PRAGMATICKÉ PROCESY (2): TESTY A METODOLOGICKÉ ASPEKTY

MARIÁN ZOUHAR, Katedra logiky a metodológie vied FiF UK, Bratislava

ZOUHAR, M.: Semantically Relevant Pragmatic Processes (2): Tests and Methodological Aspects
FILOZOFIA 68, 2013, No 4, p. 296

This is the second part of the paper in which it is claimed that there is exactly one semantically relevant pragmatic process, namely saturation. The author analyses Recanati's tests for free enrichment as well as Stanley's test for saturation. It is claimed that all these tests lead to unacceptable generalizations. On the other hand, it is also claimed that minimal indexicalism avoids such generalizations because it requires a more flexible theory of language. Finally, the author outlines some methodological reasons preferring minimal indexicalism to another explanation which embraces free enrichment.

Keywords: Empirical evidence in semantics – Free enrichment – Methodological criteria of semantic theories assessment – Minimal indexicalism – Saturation

Ide o druhú časť state, v ktorej sa obhajuje téza, podľa ktorej existuje práve jeden sémanticky relevantný pragmatický proces, a to saturácia. V predchádzajúcej časti som zaviedol sémanticky relevantné pragmatické procesy ako určité procesy, ktoré sa používajú na vysvetlenie toho, ako kontext použitia vplýva na obohatenie (či inú modifikáciu) obsahu, ktorý vyjadrí hovorcova výpoveď vzhľadom na určitý kontext. Bežne sa v literatúre rozlišujú dva procesy, konkrétne saturácia a voľné obohatenie. V prvom prípade sa vzhľadom na kontext použitia priraduje obsah určitým syntaktickým jednotkám vo vete použitej vo výpovedi, v druhom prípade sa do vyjadreného obsahu dostávajú také zložky, ktoré žiadnym syntaktickým jednotkám nezodpovedajú. V predchádzajúcej časti state som formuloval hypotézu, podľa ktorej voľné obohatenie je explanačne nadbytočné a na zachytenie kontextových vplyvov na vyjadrený obsah vystačíme so saturáciou (pozri Zouhar 2013). Načrtnol som aj konkurenčnú koncepciu, podľa ktorej voľné obohatenie je rovnako užitočný a sémanticky relevantný pragmatický proces ako saturácia.

7. Dve vysvetlenia. Z predchádzajúceho zhrnutia je zrejmé, že máme dve vzájomne nezlučiteľné konkurenčné vysvetlenia toho istého komunikačného fenoménu. V záujme stručnosti zavedme skratku „vysvetlenie +VO“¹ na označenie vysvetlenia, ktoré okrem

¹ Termín „vysvetlenie“ používam v širšom zmysle ako termín „teória“ či „koncepcia“. Vysvetlenie je *druh* koncepcie či teórie a môžeme ho stotožniť s celou triedou teórií či koncepcií, ktoré majú spoločnú určitú črtu. Napríklad vysvetlenie –VO zastupuje celú triedu koncepcií, ktoré odmietajú voľné oboha-

saturácie uplatňuje aj voľné obohatenie, a skratku „vysvetlenie –VO“ na označenie vysvetlenia, ktoré odmieta voľné obohatenie.² V mojej knihe (Zouhar 2011) som predstavil koncepciu nazvanú *minimálny indexikalizmus*, ktorá sa zaraďuje do skupiny vysvetlení –VO. Zároveň som argumentoval proti prijatiu takých teórií, ktoré patria do skupiny vysvetlení +VO. Podstatnou črtou vysvetlení –VO je postulovanie voľných premenných (či iných vhodných syntaktických jednotiek podobného druhu) na úrovni logickej formy, a to vo väčšej miere, ako sa to robí vo vysvetleniach +VO. Na druhej strane som sa však pokúsil ukázať (a to aj v predchádzajúcej časti tejto štúdie (Zouhar 2013), že zavedenie takýchto voľných premenných (či iných prostriedkov) je prirodzené a vychádza z našej jazykovej praxe.

Zdá sa však, že napriek prirodzenej motivácii minimálneho indexikalizmu vznikajú určité pochybnosti. Formuloval ich J. Mácha vo svojej recenzii, v ktorej konštatuje, že „postulování implicitních proměnných je v posledku stejně libovolné jako volné obohacení propozice, které používají kontextualisté“ (Mácha 2012, 550). Pokúsim sa ukázať, že vysvetlenie –VO je z metodologického hľadiska predsa len lepšie. V predchádzajúcej časti som ukázal, že zavedenie vetných radikálov a redukovanie sémanticky relevantných pragmatických procesov len na saturáciu poskytuje prijateľné vysvetlenie vplyvu kontextu použitia na vyjadrený obsah. To však nemusí byť ten správny druh odpovede na Máchovu výzvu. Mácha totiž požaduje zaujímavé dôvody v prospech vysvetlenia –VO, ktoré by jednoznačne ukázali, že pri *konkrétnom* použití musí ísť o saturáciu prázdneho miesta (voľnej premennej) vo vetnom radikáli, a nie o doplnenie nejakej zložky do kompletnej propozície. Uviesť alternatívne vysvetlenie, ktoré povie, že si vystačíme bez voľného obohatenia, ak máme k dispozícii saturáciu a vetné radikály, nie je to isté, ako ukázať, že toto vysvetlenie je lepšie ako vysvetlenie s voľným obohatením. Navyše musíme ukázať, že v *konkrétnych* prípadoch, v ktorých hovorca použije nejaký výraz na vyjadrenie kontextovo obohatenej propozície, treba dať prednosť vysvetleniu –VO pred vysvetlením +VO.

V tomto pokračovaní budem postupovať nasledujúcim spôsobom: Najprv sa pozrieme na určité testy, ktoré by mohli ukázať, že voľné obohatenie predsa len musíme odlišiť od saturácie. Ukážem však, že tieto testy nie sú presvedčivé, keďže nie je jasné, čo sa nimi testuje. Potom sa pozrieme na test, ktorý by mal dokazovať existenciu voľných premenných na úrovni logickej formy. Tento test však bude priamo viesť k argumentu, ktorý formuloval J. Mácha vo svojej recenzii. Napokon sa pokúsim na tento argument reagovať určitými metodologickými úvahami.

8. Recanatiho testy. Každé vysvetlenie +VO by malo formulovať presvedčivé dôvody, prečo máme odlišovať voľné obohatenie od saturácie, resp. prečo máme zaviesť

tenie, aj keď sa v ostatných aspektoch môžu líšiť. Minimálny indexikalizmus patrí do tejto kategórie, je to teda príklad vysvetlenia –VO.

² V prvej časti tejto štúdie (Zouhar 2013) som formuloval dve tézy – tvrdenie (T)/(T*) a opačné tvrdenie (T→)/(T*→). Možno povedať, že vysvetlenie –VO je taký druh koncepcie, ktorá obhajuje tvrdenie (T)/(T*), kým vysvetlenie +VO je zase druh koncepcie, ktorá obhajuje tvrdenie (T→)/(T*→).

voľné obohatenie ako samostatný a neredukovateľný sémanticky relevantný pragmatický proces. Ako vieme, že v prípadoch zaujímavého obohatenia vyjadreného obsahu skutočne ide o voľné obohatenie, a nie o saturáciu? Odpoveď na túto kľúčovú otázku sa pokúša dať F. Recanati, keď formuluje dva testy na odlišné využitie týchto dvoch sémanticky relevantných pragmatických procesov. Pozrime sa na ne trochu bližšie.

Prvý test spočíva v tom, že sa zisťuje, či *tú istú* vetu, ktorú sme v jednej výpovedi v jednom kontexte použili tak, že daná výpoveď vyjadřila obohatený obsah, možno v inej výpovedi v inom kontexte zmysluplne použiť tak, že sa do vyjadreného obsahu výpovede nedoplní nič z toho, čo sa v iných kontextoch doňho dopĺňa na základe voľného obohatenia (pozri Recanati 2002). To znamená, že ak vety (1) a (2), ktoré sa dajú v nejakom kontexte použiť vo výpovediach na vyjadrenie obohatených propozícií (1*), resp. (2*), možno v nejakých iných kontextoch použiť vo výpovediach na vyjadrenie propozícií (1**), resp. (2**), tak doplnenie ďalších zložiek do týchto propozícií v iných kontextoch je znakom toho, že sa do nich dostali na základe voľného obohatenia:

- (1) Albert nasadol do auta a naštartoval ho.
- (1*) «*Albert nasadol do auta a naštartoval ho kľúčom.*»³
- (1**) «*Albert nasadol do auta a naštartoval ho.*»
- (2) Prší.
- (2*) «*Prší v Bratislave.*»
- (2**) «*Prší.*»

Keby to tak nebolo, muselo by v samotnej vete (1), resp. (2) existovať niečo, čo si vynucuje doplnenie na základe kontextu použitia. Použitie viet (1) a (2) na vyjadrenie propozícií (1**), resp. (2**) je nepochybne prípustné: Ak sa použitím vety (1) vyjadří propozícia (1**), nebude sa v nej špecifikovať spôsob, ako Albert naštartoval auto, a ak sa použitím vety (2) vyjadří propozícia (2**), nebude sa zase špecifikovať miesto, kde prší. Za určitých podmienok je vyjadrenie takýchto propozícií komunikačne vhodné. Môže sa to síce zdať problematické v prípade použitia meteorologických výrazov ako (2), no v záujme ďalšej argumentácie pripustíme, že Recanati má pravdu. Veď aj on sám obširne (a skutočne zaujímavo a originálne) obhajoval tézu, že v meteorologických výrazoch neexistuje implicitné miesto rezervované pre lokalizáciu, kde sa daný meteorologický jav má odohrávať (pozri Recanati 2007), a to práve skonštruovaním príkladu, kde je komunikačne vhodné vyjadřiť neobohatenú propozíciu (2**).

Druhý test spočíva zase v tom, že sa zisťuje, či možno ako adekvátne uviesť určité reakcie na vyjadrenie propozície, ktorá nie je modifikovaná voľným obohatením (pozri Recanati 2007). Napríklad, hovorca A môže v dialógu:

³ Pripomínam, že kurzívou písané výrazy umiestnené medzi francúzskymi úvodzovkami sa používajú ako mená obsahov – propozícií, ale v niektorých prípadoch aj ako mená obsahov nepropozícinej povahy.

- (3) A. Prší.
B. Kde prší?
A. Neviem.

korektne a zmysluplne reagovať na otázku hovorca B odpoveďou „Neviem“. To znamená, že použitím vety „Prší“ nemal v úmysle vyjadriť propozíciu, ktorá by obsahovala aj miesto, na ktorom sa odohráva táto meteorologická udalosť, a teda nedokáže odpovedať na otázku „Kde prší?“ uvedením nejakého miesta. Keby odpoveď „Neviem“ nebola korektná, znamenalo by to, že súčasťou vyjadrenej propozície muselo byť aj nejaké miesto, kde má pršať. Na porovnanie si vezmime iný dialóg:

- (4) A. Albert dokončil.
B. Čo dokončil?
A. Neviem.*

V danom prípade pôsobí odpoveď „Neviem“ skutočne nemiestne. Hovorca nemôže vyhlásiť, že Albert dokončil, keď nemieni špecifikovať, čo konkrétne mal dokončiť. To znamená, že výraz „dokončiť“ musí reprezentovať najmenej binárny predikát „(kto) dokončil (čo)“, a teda v logickej forme výrazu „Albert dokončil“ sa vyskytuje aspoň jedno prázdne miesto. Doplnenie tohto údaju sa uskutoční na základe využitia saturácie, nie voľného obohatenia.

Dokážu Recanatiho testy skutočne odlišiť voľné obohatenie od saturácie? A je z nich zrejmé, že tieto dva sémanticky relevantné pragmatické procesy nemožno redukovať len na jeden z nich? Osobne nepovažujem tieto testy za veľmi presvedčivé. Domnievam sa totiž, že predpokladajú niektoré kľúčové momenty a rozlíšenie medzi voľným obohatením a saturáciou sa javí ako prirodzené práve vďaka týmto nesamozrejým predpokladom.

Predpokladajú napríklad to, že vo všetkých relevantných prípadoch – teda aj v prípade, že sa niečo do vyjadreného obsahu na základe kontextu použitia doplnilo, aj v prípade, že sa do vyjadreného obsahu nedoplnilo nič – sa použila *tá istá* veta (1), resp. (2). To, že hovorca použije *tú istú* vetu v prípade, že sa na základe kontextu použitia doplní niečo do vyjadrenej propozície, aj v prípade, že sa do vyjadrenej propozície nedoplní nič, je len *predpoklad*, ktorý neprešiel nijakým kritickým preverením. Iste, *ak* je tento predpoklad pravdivý, tak rozdiel medzi voľným obohatením a saturáciou sa dá pomocou uvedených testov zdôvodniť. Nemohlo by to však byť napríklad tak, že ak sa na základe kontextu použitia nič do vyjadrenej propozície nedoplní, tak hovorca použije slová „Albert nasadol do auta a naštartoval ho“, pričom výraz „naštartovať“ tu figuruje ako dvojargumentový predikát „(kto) naštartoval (čo)“, kým v prípade, že sa na základe kontextu použitia do vyjadrenej propozície niečo doplní, hovorcové slová „Albert nasadol do auta a naštartoval ho“ obsahujú iný, tentoraz trojargumentový predikát „(kto) naštartoval (čo) (čím)“? Keby to tak bolo, doplnenie zložiek do vyjadrenej propozície by bolo len prípadom saturácie, keďže prípady, v ktorých sa nič nedoplní, by neboli prípadmi použitia *tej*

istej vety⁴ – išlo by o rôzne výrazy, ktoré síce na pohľad vyzerajú rovnako, no líšia sa na úrovni svojej logickej formy.⁵

Ďalším dôležitým a súvisiacim predpokladom je to, že uvedené testy údajne majú testovať to, či hovorca uplatňuje voľné obohatenie, alebo saturáciu, a nie to, koľko rôznych predikátov zodpovedá jednému výrazu z prirodzeného jazyka. Nemohli by sme predsa len pomocou nich ukázať, že slovu „naštartovať“ zodpovedajú v slovenčine (príjajmenšom) dva rôzne predikáty, ktoré sa líšia svojou árnosťou? Je zrejmé, že bez akýchkoľvek väčších problémov by sme tieto testy mohli interpretovať práve takto. Potom však potrebujeme nezávislý argument, ktorý by ukázal, že Recanatiho využitie týchto testov je legitímne a že nimi naozaj demonštruje práve rozdiel medzi voľným obohatením a saturáciou. Testy teda dokazujú rozdiel medzi voľným obohatením a saturáciou iba v prípade, že neplatí predpoklad, podľa ktorého sa nimi dá dokázať rozdiel medzi predikátmi rôznej árnosti, ktoré zodpovedajú tomu istému slovu.

Obidva predpoklady poukazujú na jeden zásadný metodologický nedostatok Recanatiho argumentácie. Empirická evidencia, ktorú uvedené testy majú predstavovať, sa totiž interpretuje tendenčne v zhode s určitými teoretickými východiskami. Nejde teda o evidenciu, ktorá by bola nezávislá od akejkoľvek filozofickej pozície a ktorá by tak mohla fungovať ako nezávislý arbiter pri rozhodovaní medzi konkurenčnými vysvetleniami. Priamočiarejšie povedané, Recanatiho testy v prospech existencie voľného obohatenia môžu presvedčiť len tých, ktorí už s voľným obohatením vo svojich filozofických východiskách (príjajmenšom implicitne) pracujú. Žiaľ, to je vo filozofii jazyka mimoriadne rozšírený jav: Nech sú príklady, ktoré majú slúžiť ako empirická evidencia, akokoľvek starostlivo formulované, nikdy nie sú dostatočne špecifické na to, aby sa rozhodnutie medzi konkurenčnými vysvetleniami mohlo rozhodnúť len na základe takýchto príkladov. Netreba však prepadať skepse. Existujú totiž viaceré *metodologické* kritériá, ktoré môžeme aplikovať na konkurenčné vysvetlenia tak, aby nám umožnili spoľahlivo rozhodnúť.⁶ Neskôr sa k nim vrátim.

⁴ Keby som použil Cmorejovu terminológiu, išlo by o použitie rôznych jazykových výrazov, ktoré majú totožné semivýrazy (pozri napríklad Cmorej 2009, 48-76). V terminológii z mojej knihy (Zouhar 2011, 144-150) by išlo o rôzne jazykové výrazy, ktoré sa líšia aj na úrovni štruktúrovaných semivýrazov, hoci majú spoločné neštruktúrované semivýrazy.

⁵ Podobnú úvahu možno uviesť aj v súvislosti s druhým testom. Odpoveď „Neviem“ v dialógu (3) môže byť prípustná práve preto, že hovorca použil kompletnú vetu „Prší“, ktorá vyjadruje propozíciu bez toho, aby sa do nej muselo niečo dopĺňať, kým v prípade, v ktorom sa do vyjadrenej propozície niečo dopĺňa (a použitím výrazu „Prší“ sa vyjadri napríklad propozícia «Prší v Bratislave»), v skutočnosti hovorca použil iný výraz, tentoraz vetný radikál „Prší“, kde dolný index naznačuje prítomnosť prázdneho miesta na úrovni logickej formy.

⁶ Metodologickými kritériami, ktoré možno uplatniť pri rozhodovaní medzi sémantickými modelmi významu, sa u nás nedávno zaoberal L. Bielik (Bielik 2012). J. Raclavský zase otvoril otázku metodológie sémantiky priamo v súvislosti s diskusiou medzi sémantickým minimalizmom a kontextualizmom (pozri Raclavský 2012). Povahu empirickej evidencie a jej relevantnosť pri výbere medzi konkurenčnými vysvetleniami som rozoberal v státiach (Zouhar 2009; 2010a) a v monografii (Zouhar 2010b).

9. Stanleyho test. Otázku by sme mohli otočiť: Máme k dispozícii nejakú evidenciu o tom, že na úrovni logickej formy existujú implicitné premenné alebo prázdne miesta, ktoré nadobúdajú hodnoty, resp. zapĺňajú sa vzhľadom na kontext použitia? Kontextualizmus síce nemá problémy s prijatím takýchto premenných, keďže umožňuje rozdiel medzi saturáciou a voľným obohatením, no súhlas s nejakým tvrdením nie je ešte argumentom v jeho prospech.

J. Stanley, ktorý je obhajcom určitej dobre známej verzie tzv. *indexikalizmu*, ponúkol vlastný test na zistenie prítomnosti voľnej premennej na úrovni logickej formy. Pozrime sa na tento test trochu podrobnejšie.⁷ Vezmime si výraz (5):⁸

(5) Albert je pripravený.

Ak ide o vetný radikál, mal by obsahovať na úrovni logickej formy voľnú premennú, ktorú možno viazať kvantifikátorom. V takom prípade je možné výraz (5) použiť ako súčasť obsažnejšej vety, ktorá bude explicitne obsahovať kvantifikátor, ktorý túto premennú viaže napríklad:

(6) Albert je pripravený na čokoľvek. / Nech sa stane čokoľvek, Albert je pripravený.

Keď do tohto výrazu explicitne zavedieme premennú, dostaneme nasledujúci poliformálny zápis:

(6*) Pre každú udalosť x platí, že Albert je pripravený na x .

Vidíme, že výraz „Albert je pripravený“, ktorý sa vyskytuje v kontexte vety (6), obsahuje na úrovni logickej formy premennú. V tomto prípade ide o premennú, ktorej oborom premennosti je množina udalostí.⁹

Lenže vzniká otázka, čo takýto test v skutočnosti dokazuje. V striktnom zmysle ukáže len to, že vo výraze „Albert je pripravený“, ktorý je súčasťou vety (6), sa na úrovni logickej formy vyskytuje premenná, keďže táto premenná je fakticky aj viazaná kvantifikátorom „čokoľvek“. Dôležité je však to, že o výraze (5) sme sa takto v skutočnosti nič nedozvedeli. Nevieme totiž garantovať to, že výraz „Albert je pripravený“, ktorý sa vyskytuje vo vete (6), je totožný s výrazom (5). Problém sa ukáže jasnejšie, keď sa vrátíme

⁷ Stanley tento test využíval na postulovanie dvojice premenných vyskytujúcich sa pri podstatných menách (a niektorých ďalších výrazoch) (pozri Stanley 2007). V podstate však ide o univerzálny test, ktorým možno zistiť prítomnosť skrytých premenných v akýchkoľvek výrazoch. Stanley chápe tento test všeobecne a podľa neho sa voľné premenné vyskytujú vo všetkých takýchto výrazoch.

⁸ V záujme korektnosti treba povedať, že Stanley explicitne nepracuje s pojmom vetného radikálu. Nejde mi tu však o čo najvernejšiu reprodukciu Stanleyho koncepcie, ale len o jej využitie v kontexte minimálneho indexikalizmu.

⁹ Nie je však vylúčené, že by mohlo ísť aj o premennú s nejakým iným oborom premennosti.

k myšlienke z prvej časti tejto štúdie (Zouhar 2013). Pripusťme, že slovenskému výrazu „pripravený“ zodpovedajú dva rôzne predikáty „(kto/čo) je pripravený“ a „(kto/čo) je pripravený (na čo)“, ktoré sa líšia svojou árnosťou.¹⁰ Vo výraze (5) sa môže vyskytovať jeden, alebo druhý z týchto predikátov. To však nevidíme, keď sa pozrieme na povrchovú štruktúru výrazu. Nevidíme teda, či ide o kompletnú vetu alebo o vetný radikál. Výraz „Albert je pripravený“ z vety (6) predstavuje vetný radikál, no niečo podobné o výraze (5) vyhlásiť nemôžeme. A Stanleyho test nám v rozhodovaní o tejto veci nepomôže.

Stanleyho test dokáže to, čo má dokázať, iba v prípade, že sa bude chápať tak, ako ho Stanley pôvodne aj zamýšľal. Podľa Stanleyho platí, že ak výskyt výrazu „pripravený“ vo vete (6) ukazuje, že obsahuje voľnú premennú, tak sa to týka všetkých výskytov, teda vo všetkých použitíach bude tento výraz obsahovať premennú (ktorá môže byť buď viazaná, alebo jej môže byť kontextovo priradená hodnota). Problém je však v tom, že ide o predpoklad rovnakého druhu, aký sme odmietli v súvislosti s Recanatiho testmi. Stanleyho aj Recanatiho testy sa opierajú o problematickú extrapoláciu: Ak niečo platí v určitom prípade, platí to vo všetkých prípadoch. Existuje však možnosť, že sa táto extrapolácia bude blokovať, a preto nejde o presvedčivé testy. Ponúka ju minimálny indexikalizmus, ktorý dokáže uznať existenciu viacerých predikátov rôznej árnosti zodpovedajúcich tomu istému výrazu z prirodzeného jazyka, a preto Stanleyho test využíva na to, aby sa ukázalo, že v *niektorých* použitíach existuje prázdne miesto, resp. voľná premenná na úrovni logickej formy, kým Recanatiho testy využíva na to, aby sa ukázalo, že v *niektorých* použitíach takéto premenné či prázdne miesta neexistujú.

10. Máchova námietka. Rozlíšenie viacerých predikátov rôznej árnosti, ktoré sa dajú v prirodzenom jazyku reprezentovať tým istým výrazom, umožňuje minimálnemu indexikalizmu zredukovať počet sémanticky relevantných pragmatických procesov na jeden – na saturáciu. Voľné obohatenie je explanačne nadbytočné, keďže všetko, čo sa vysvetľovalo voľným obohatením, sa dá rovnako dobre vysvetliť pomocou saturácie.

Idylický stav dosiahnutý v minimálnom indexikalizme rozvíril J. Mách, keď skonštatoval, že „postulování implicitních proměnných je v posledku stejně libovolné jako volné obohacení propozice, které používají kontextualisté“ (Mácha 2012, 550). Toto konštatovanie je motivované nasledujúcim argumentom (pozri Mácha 2012, 555): Ak hovorca uskutoční výpoveď použitím výrazu (vetného radikálu, resp. vety), pričom vyjadrí propozíciu, ktorá obsahuje aj zložky, ktoré sa do nej dostali na základe aplikácie sémanticky relevantných pragmatických procesov, tak môžeme uznať, že sa do nej dostali na základe saturácie iba v prípade, že zistíme, že sa v danom výraze vyskytovala vhodná syntaktická

¹⁰ Tento predpoklad môže byť pre niekoho problematický, no obhajcovia sémantického minimalizmu (napríklad Cappelen, Lepore 2005) by ho bez väčších problémov mohli prijať. Zdá sa totiž, že výraz „pripravený“ zastupuje len binárny predikát a že výrazy, v ktorých sa zdanlivo vyskytuje ako unárny predikát, sú nekompletné. V záujme ďalšej argumentácie však prijmime tvrdenie z hlavného textu o tom, že s týmto slovom sa spájajú dva predikáty. Ak by v tom čitateľ skutočne videl problém, môže si vybrať iný príklad, v ktorom takýto problém nevzniká.

jednotka (premenná, prázdne miesto). To však môžeme zistiť len vtedy, keď použijeme vhodný test. Mohol by ním napríklad byť Stanleyho test. Lenže – a to je v Máchovom argumente kľúčové – ak použijeme akýkoľvek takýto test, už ho aplikujeme na *iné* použitie daného výrazu, než je to použitie, v ktorom sme spomínané syntaktické jednotky postulovali. Na základe testovania výrazov v iných použitíach však nemôžeme vyvodzovať závery týkajúce sa pôvodného použitia. To znamená, že takéto testy nám nepomôžu určiť, či sa v pôvodnom použití vyskytovala alebo nevyskytovala vhodná syntaktická jednotka, ktorá nadobudla obsah na základe kontextu použitia.¹¹

Ako je zrejme z niektorých predchádzajúcich úvah, v podstate tento argument prijímam. Uznávam, že ťažko môžeme určitú evidenciu týkajúcu sa jedného použitia neproblematicky extrapolovať na ďalšie použitia. Zároveň sa však domnievam, že minimálny indexikalizmus nie je touto úvahou ohrozený. V prvom rade si všimnime, že – čo podľa všetkého uznáva aj Mách, ako je zrejme z citovanej vety – ak tvrdíme, že postulovanie implicitných premenných a využitie saturácie je ľubovoľné, potom rovnako ľubovoľné je aj využitie voľného obohatenia. Preto tento argument nevedie k tomu, že na základe spochybnenia jedného vysvetlenia by sme sa mali prikloniť k inému vysvetleniu; konkrétne, spochybnenie vysvetlenia –VO ešte neznamená obhájenie vysvetlenia +VO.

11. Empirická evidencia. Úplná odpoveď na Máchovu námietku by však mala zahrnúť aj odpoveď na otázku, prečo treba dať prednosť minimálnemu indexikalizmu (či inej verzii vysvetlenia –VO) pred vysvetlením +VO. Moja odpoveď znie takto: Vysvetlenie +VO považujem za *explanačne* nadbytočné, ako som to už v tejto stati viackrát deklaroval. Nezávislý argument proti vysvetleniam +VO spočíva práve v tom, že sa ukáže ich explanačná nadbytočnosť. Moje dôvody sú teda v konečnom dôsledku metodologické, nie vecné. Pre niekoho môže príklon k metodologickým dôvodom znamenať absenciu vecných argumentov. Súhlasím s tým, že jedným z dôvodov je aj absencia vecných argumentov, no dodávam, že existujú vážne prekážky brániace tomu, aby sme k nejakým rozhodujúcim vecným argumentom dospeli.¹²

Kľúčovým problémom je to, že empirická evidencia, ktorou môžeme podporiť alebo vyvrátiť nejakú teóriu, nedokáže poskytnúť nezávislé dôvody umožňujúce rozhodnúť medzi vysvetlením +VO a vysvetlením –VO. V stručnej analýze Recanatiho koncepcie som túto skutočnosť už uviedol. Žiaľ, táto poznámka sa týka využívania empirickej evidencie vo filozofii všeobecne. Spôsob interpretácie údajnej empirickej evidencie interpretovať závisí od zamlčaných teoretických predpokladov. Dvaja filozofi s diametrálne odlišnými teoretickými predpokladmi môžu tú istú jazykovú evidenciu interpretovať rôznymi, vzájomne sa vylučujúcimi spôsobmi, takže k rozhodnutiu nedospejeme. Otázka, ktoré

¹¹ Inak by sa dalo povedať, že tento test ignoruje rozdiel medzi rôznymi jazykovými výrazmi, ktorým zodpovedá ten istý (neštruktúrovaný) semivýraz. Predpokladá sa v ňom totiž to, že vo všetkých použitíach toho istého (neštruktúrovaného) semivýrazu ide v skutočnosti o použitie toho istého jazykového výrazu.

¹² Veď napokon Máchov argument predstavuje jeden z takýchto dôvodov. Iný dôvod uvádzam v hlavnom texte.

z konkurenčných vysvetlení vybrať, sa tak len mení na otázku, ktorá interpretácia jazykovej evidencie je správna. Odpoveď na prvú otázku tak dostaneme len v prípade, že nájdeme odpoveď na druhú otázku, no problém je v tom, že odpovedať na druhú otázku znamená zároveň odpovedať na prvú otázku. V našom prípade ide o to, že výlučne na základe empirickej evidencie sa nedá rozhodnúť, či sa pri kompletizovaní vyjadreného obsahu využívalo voľné obohatenie alebo saturácia. Druhú možnosť si vyberieme v prípade, že naše teoretické predpoklady hovoria, že použitý výraz bol vetným radikálom; prvú možnosť si zase vyberieme vtedy, keď budeme pracovať s inými predpokladmi, podľa ktorých bol použitý výraz vetou.

Rozhodnúť medzi vysvetlením +VO a vysvetlením –VO nemôžeme ani vtedy, keď ich budeme posudzovať z hľadiska toho, či poskytujú adekvátne singulárne tvrdenia, ktoré by sme konfrontovali s mimoteoretickými očakávaniami. Zbavíme sa tak síce otázky, či sa vyjadrený obsah modifikoval použitím voľného obohatenia, resp. saturácie, no príliš ďaleko sa nedostaneme. Singulárnymi tvrdeniami týchto teórií sú v podstate tvrdenia, ktoré stanovujú, čo je vyjadreným obsahom výpovedí, v ktorých sa použili určité vety. To znamená, že relevantné singulárne tvrdenia môžeme formulovať v nasledujúcej podobe:

- (P) Výpoveď *U*, v ktorej sa použil výraz *V* vzhľadom na kontext *K*, vyjadruje obsah *O* (vzhľadom na *K*).

Problémom je však to, že rozdiel medzi oboma vysvetleniami je len v detailoch, preto sa nedajú konfrontovať na základe toho, že by ponúkali rôzne singulárne tvrdenia tohto druhu. O čo ide? Vezmime si situáciu, v ktorej hovorca uskutoční výpoveď použitím vety (2) (t. j. „Prší“) a vyjadrí tak (vzhľadom na kontext použitia) propozíciu (2*) (t. j. «Prší v Bratislave»). Je evidentné, že obidve vysvetlenia poskytujú správne singulárne tvrdenie, nelíšia sa teda v tom, že by jedno z nich odmietali túto skutočnosť – aj jedno, aj druhé vysvetlenie pripúšťa, že vyjadreným obsahom daného použitia je propozícia (2*). Táto situácia sa zopakuje vo všetkých prípadoch, ktoré by sme sa pokúsili analyzovať: Obidve vysvetlenia by ako vyjadrený obsah vety použitej vo výpovedi uviedli tú istú propozíciu.¹³ Zohľadnením správnosti singulárnych tvrdení tohto druhu dokážeme síce jednu či druhú teóriu odlíšiť od niektorých iných možných vysvetlení, no nedokážeme ich odlíšiť vzájomne.

Pri rozhodovaní sa medzi vysvetlením +VO a vysvetlením –VO sa teda nemôžeme odvolať ani na verdikt podložený empirickou evidenciou, ani na verdikt podložený konfrontáciou singulárnych tvrdení spomínaného druhu s mimoteoretickými očakávaniami. Určitý pokrok môžeme dosiahnuť len v prípade, že sa nebudeme spoliehať na tieto faktory, ale pozrieme sa na iné metodologické kritériá. Osobitne sú podľa mňa zaujímavé dve z nich: a) relatívna jednoduchosť použitého teoretického aparátu a b) nezávislá motivácia použitého teoretického aparátu.

¹³ Táto skutočnosť predstavuje ďalší dôvod, prečo nie je možné uviesť vecné argumenty, ktoré by rozhodli v prospech jedného či druhého vysvetlenia.

12. Metodologické kritériá výberu vysvetlenia. Pod *relatívnou jednoduchosťou použitého teoretického aparátu* treba rozumieť počet predpokladov daného vysvetlenia, počet pojmov, s ktorými dané vysvetlenie pracuje, zložitosť týchto pojmov, zložitosť celej konceptuálnej siete daného vysvetlenia a podobne. Z nášho hľadiska je dôležité to, že jedno vysvetlenie predpokladá len jeden druh sémanticky relevantného pragmatického procesu, konkrétne saturáciu, kým druhé vysvetlenie vyžaduje dva druhy sémanticky relevantných pragmatických procesov, a to saturáciu a voľné obohatenie. Z tohto hľadiska je prvé vysvetlenie jednoduchšie. Samozrejme, z iného hľadiska to môže byť naopak. Redukcia viacerých druhov sémanticky relevantných pragmatických procesov na jeden sa odráža napríklad v tom, že na to, aby prvé vysvetlenie poskytovalo také isté singulárne tvrdenia ako druhé, musí predpokladať existenciu vetných radikálov.

Táto „nevýhoda“ je však len zdanlivá, lebo druhé vysvetlenie nielenže explicitne ani implicitne neodmietlo existenciu vetných radikálov, ale v skutočnosti vetné radikály predpokladá. Veď aj v tomto vysvetlení sa pripúšťa, že niekedy sa vyjadrený obsah skompletizuje na základe saturácie skrytých premenných či prázdnych miest v predikátoch. To je napríklad prípad výpovede, v ktorej hovorca použije výraz

(7) Albert skončil.

Sloveso „skončiť“ nevystupuje v slovenčine ako unárny predikát, takže výraz (7) je zjavne nekompletný. (7) predstavuje vetný radikál, kde slovo „skončil“ vystupuje (prinajmenšom) ako binárny predikát „(kto/čo) skončil (čo)“. Zaplnenie druhého prázdneho miesta je vecou saturácie, nie voľného obohatenia, keďže na úrovni logickej formy výrazu (7) existuje syntaktická jednotka, ktorej treba priradiť nejaký obsah.

Pojem vetného radikálu teda nie je cudzí ani v prípade vysvetlenia +VO (aj keď sa s ním nemusí v danej teórii explicitne pracovať). Rozdiel medzi týmito vysvetleniami je potom skôr v tom, že jedno z nich využíva pojem vetného radikálu viac ako druhé: vysvetlenie +VO namiesto niektorých prípadov, v ktorých vysvetlenie –VO hovorí o saturovaní obsahu vyjadreného použitím vetného radikálu, hovorí skôr o voľnom obohatení obsahu vyjadreného použitím vety. Vysvetlenie –VO teda naďalej zostáva jednoduchšie, pretože nepracuje s voľným obohatením, ale všetky prípady, na ktoré vysvetlenie +VO aplikuje aparát voľného obohatenia, redukuje na prípady saturácie.

Iným dôležitým metodologickým kritériom je to, či teoretický aparát, o ktorý sa dané vysvetlenie opiera, má aj nezávislú motiváciu. Pod nezávislou motiváciou treba rozumieť to, že teoretický aparát, ktorý sa používa na vyriešenie nejakého problému P_1 , sa nepoužíva *len* na vyriešenie tohto problému, ale existujú aj ďalšie problémy P_2, \dots, P_n , ktorých riešenie sa opiera o využívanie tohto teoretického aparátu. Teoretický aparát nemá nezávislú motiváciu vtedy, ak sa používa *len* na riešenie problému P_1 a nevyužíva sa pri riešení iných problémov. Takýto teoretický aparát má veľmi slabú pozíciu, pretože vzbudzuje dojem, že ponúka *len* vysvetlenie *ad hoc* daného problému. Preto je lepšie, ak sa pri formulácii vysvetlení vyberá taký teoretický aparát, ktorý má aj dostatočnú nezávislú motiváciu.

Saturácia je nepochybne taký sémanticky relevantný pragmatický proces, ktorý sa využíva pri riešení viacerých problémov v rámci filozofie jazyka. Saturácia sa týka premenných, resp. syntaktických jednotiek, ktoré sú podobné premenným. A je evidentné, že prakticky každá teória významu jazykových výrazov vo väčšej či menšej miere premenné využíva. Používajú sa napríklad pri reprezentáciách jazykových fenoménov, ako sú indexické výrazy, anaforické väzby, kvantifikácia a podobne. Ak teda teória využíva vo svojich vysvetleniach premenné, ďalšie syntaktické jednotky a saturáciu podobné premenným, tak pracuje s dostatočne motivovaným aparátom. Treba síce uznať, že aj v takýchto prípadoch môžu vznikať pochybnosti o tom, či využitie premenných a saturácie v určitých konkrétnych prípadoch je, alebo nie je naozaj oprávnené, no to je z hľadiska tejto úvahy vedľajšie. Podstatné je to, že sa tieto teoretické prostriedky využívajú aj pri ďalších príležitostiach.

To isté, zdá sa, platí aj v prípade vetných radikálov. Uznávam síce, že termín „vetný radikál“ nie je zaužívaný, no zodpovedajúci pojem sa dá uplatniť vo filozofii jazyka v rôznych oblastiach. Navyše, vetné radikály sú prirodzené jazykové syntaktické objekty; ako som sa už pokúsil ukázať, vznikajú veľmi jednoducho, keď predikát určitej árnosti budeme saturovať menším počtom argumentov, než je jeho árnosť. Vetný radikál je útvar, ktorý získame, ak nezaplníme všetky miesta pre argumenty. V mojej knihe (Zouhar 2011) som vetné radikály využil napríklad aj pri návrhu teórie vetnej elipsy.

Dokonca by som povedal, že vetné radikály sú v jazyku oveľa rozšírenejšie, než by sa mohlo zdať na prvý pohľad. Uvediem jeden príklad. Spravidla sa stáva, že sloveso sa vyskytuje v zložených výrazoch v nejakom gramatickom čase. Gramatický čas slovesa je syntaktická jednotka, ktorú môžeme reprezentovať pomocou nového prázdneho miesta, resp. premennej, takže zvyšuje árnosť predikátu. Keby sme na túto reprezentáciu použili známe grafické prostriedky, napríklad stromový diagram, gramatický čas by sa objavil ako samostatný uzol na tomto strome, ktorého sestrou by bolo sloveso v neurčitku. Nech sú však technické prostriedky na zachytenie tohto vzťahu akékoľvek, podstatné je niečo iné, a síce to, že gramatický čas vystupuje ako samostatná syntaktická jednotka, ktorá sa dá zachytiť pomocou vhodnej premennej alebo prázdneho miesta na úrovni logickej formy výrazu. Niekedy sa táto premenná či voľné miesto nahradí, resp. zaplní výrazom označujúcim určitý čas, inokedy zase vystupuje ako voľná premenná, resp. nezaplnené miesto, a obsah nadobúda vzhľadom na kontext použitia. V každom prípade je však zrejmé, že mnoho z údajných viet, ktoré obsahujú slovesá v nejakom čase, v skutočnosti nie sú vetami, ale vetnými radikálmi. Vetnými radikálmi nie sú také vety, ktoré explicitne obsahujú označenie nejakého časového okamihu, ani tie, v ktorých sa vyskytuje explicitná kvantifikácia cez časové okamihy. Výraz

(8) Sokrates spieva

nie je teda v skutočnosti vetou,¹⁴ ale vetným radikálom; vetu z neho dostaneme buď tak,

¹⁴ Hoci v gramatike sa s ňou ako s kompletnou vetou pracuje; mne však ide o to, čo možno za

že doplníme explicitnú zmienku o čase – a vznikne napríklad veta (9) –, alebo tak, že do nej začleníme explicitný časový kvantifikátor, a vznikne tak veta (10):

- (9) Sokrates teraz spieva.
- (10) Sokrates spieva vždy, keď sa sprchuje.

Výraz (8) teda nie je kompletnou vetou a to isté platí o mnohých iných výrazoch, ktoré síce považujeme za vety, no pri bližšom pohľade ich musíme vyhlásiť za vetné radikály. Vetné radikály nie sú nijakými exotickými votrelcami, skôr naopak, sú to dobre známe jazykové prostriedky; nové môže byť len ich označenie.

Iná je však situácia s voľným obohatením. Voľné obohatenie sa *zaviedlo* na to, aby sa vyriešil jeden konkrétny problém – aby sa vysvetlilo, ako je možné, že použitím nejakej vety v určitom kontexte sa hovorcovi podarí vyjadriť bohatší obsah, než je doslovný význam vety. Jeho jediným poslaním je dopĺňať niektoré (nie všetky) zložky do vyjadreného obsahu a vysvetliť spomínaný problém. Nemožno uviesť nijaký iný sémantický či pragmatický problém, ktorý by sa dal vysvetliť použitím voľného obohatenia. Nevysvetlíme ním ani indexickosť, ani anaforu, ani elipsu, ani žiadny iný jav. Skôr naopak: Všetky spomínané javy vo väčšej či menšej miere využívajú skôr saturáciu a vetné radikály.

Teoretické vysvetlenie, ktoré využíva kombináciu vetných radikálov a saturácie, teda pracuje s nezávisle motivovanými prostriedkami. Z metodologického hľadiska je tento teoretický aparát pomerne dobre podložený. Na druhej strane voľné obohatenie je podľa všetkého len aparátom „na jedno použitie“. Preto vysvetlenie, ktoré využíva voľné obohatenie, musí vzbudzovať dojem riešenia *ad hoc*. Z metodologického hľadiska je potrebné uprednostniť také riešenie, ktoré nemá punc riešenia *ad hoc*, takže teoretický aparát využívajúci vetné radikály a saturáciu je vhodnejší.

Literatúra

- BIELIK, L. (2012): How to Assess Theories of Meaning? Some Notes on the Methodology of Semantics. *Organon F*, 19 (3), 325-337.
- CAPPELEN, H., LEPORE, E. (2005): *Insensitive Semantics: A Defense of Semantic Minimalism and Speech Act Pluralism*. Oxford: Blackwell Publishing.
- CMOREJ, P. (2009): *Analytické filozofické skúmania*. Bratislava: Filozofický ústav SAV.
- MÁCHA, J. (2012): M. Zouhar: *Význam v kontexte* (recenzia). *Organon F*, 19 (4), 548-557.
- RACLAVSKÝ, J. (2012): Kontextualizmus vs. minimalizmus a metodologické princípy. *Organon F*, 19 (mimoriadne číslo 1), 227-238.
- RECANATI, F. (2002): Unarticulated Constituents. *Linguistics and Philosophy*, 25 (3), 299-345.
- RECANATI, F. (2007): It is Raining (Somewhere). *Linguistics and Philosophy*, 30 (1), 123-146.
- STANLEY, J. (2007): *Language in Context. Selected Essays*. Oxford: Clarendon Press.
- ZOUHAR, M. (2009): Od používateľov jazyka k sémantike. *Filozofia*, 64 (4), 297-311.

kompletnú vetu považovať vzhľadom na logické kritériá, ako je napríklad nasýtenosť všetkých explicitných aj implicitných prázdnych miest v predikátoch.

- ZOUHAR, M. (2010a): Linguistic Knowledge, Semantics, and Ideal Speakers. Some Remarks on the Methodology of Natural Language Semantics. *Epistemologia*, 33, 41-64.
- ZOUHAR, M. (2010b): *Medzi sémantikou a epistemológiou jazyka*. Bratislava: aleph.
- ZOUHAR, M. (2011): *Význam v kontexte*. Bratislava: aleph.
- ZOUHAR, M. (2013): Sémanticky relevantné pragmatické procesy (1): Minimálny indexikalizmus a saturácia. *Filozofia*, 68 (3), 181-193.

Ďakujem Pavlovi Cmorejovi a Jakubovi Máchovi za podnetné pripomienky k predchádzajúcej verzii state.

Táto stať vznikla na Filozofickej fakulte UK v Bratislave v rámci grantu VEGA č. 1/0046/11 *Sémantické modely, ich explanačná sila a aplikácia*.

Marián Zouhar
Katedra logiky a metodológie vied FiF UK
Šafárikovo nám. 6
814 99 Bratislava 1
SR
e-mail: marian.zouhar@gmail.com